

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:3. 2006

Partisplittring på gräsrotsnivå

Börje Henningsson, *Det röda Dalarna. Socialdemokrater, anarkosyndikalister och kommunister inom Dalarnas arbetarrörelse 1906–1937*, Diss, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensia 211, Uppsala 2004. 307 s. (Summary: Dalarna became Red. Social Democrats, Anarcho-Syndicalists, and Communists of the Labour Movement in Dalarna 1906–1937.)

Börje Henningsson tar i sin avhandling avstamp i aktuell debatt kring demokratins kris och minskat partipolitiskt engagemang. Han menar att övergripande analyser sällan kommer ned på gräsrotsnivå för att där undersöka politikernas jordnära kontakt med väljarna. I det partipolitiska forskningsfältet noterar han en avsaknad av förklaringar till uppenbara regionala olikheter i val av parti och den lokala politikens villkor. Uttryckligen sägs att avhandlingen syftar till att fylla en del av det behovet genom ett studium av arbetarrörelsens utveckling i Dalarna.

Syftet har alltså varit att studera den lokala vänsterpolitikens livsbetingelser. Som huvudfråga har Henningsson valt att diskutera vilka faktorer det var som avgjorde att ett demokratiskt parti i ett visst geografiskt område var framgångsrikt och hur detta kom att påverka och påverkas av andra närliggande sociala rörelser. Avgränsningar måste förstås göras. Fokus ligger som sagt på Dalarna under första hälften av 1900-talet och de variabler som studeras är socioekonomiska faktorer i förhållande till arbetarpartiernas resultat i valen samt vänsterpartiernas organisatoriska utveckling och lokala ledning. En utgångspunkt tas i den norske historikern Edvard Bulls 1922 utkomna arbete om orsaksförklaringar till olikheter i den nordiska arbetarrörelsens utveckling och där regioners ekonomiska och sociala struktur, arbetarrörelsens historiska utveckling samt betydelsen av framträdande lokala ledarpersonligheter betonas. Delvis samma ansats hade också Sven Rydenfelt i sin undersökning om kommunismen i Sverige från 1954. För Dalarnas del fanns under den aktuella undersökningsperioden många stora industrier invälda i rena landsbygdsområden. Här väljer författaren att i enlighet med en studie av Gunnar Myrdal från 1933 dela in Kopparbergs län i fyra undersökningsområden, ett Skogsdalarna, ett Industridalarna, ett Bondedalarna samt ett område med blandsysselsättning.

Avhandlingen ger en relativt fyllig bakgrundsteckning av de partier eller grupperingar som kommer i fråga nationellt och regionalt. Arbetarrörelsens genombrott i Dalarna dateras här till 1905, då Bernard Eriksson – arbetare från Grängesberg med solid bakgrund i nykterhetsrörelsen – valdes in i riksdagen och ett partidistrikt bildades. Riktigt genomslag fick Socialdemokratiska arbetarepartiet (SAP) i riksdagsvalet 1914, då man i länet erövrade 54 procent av rösterna jämfört med 36 procent i riket. Men det skulle dröja ända till 1940-talet innan någon

liknande succé kunde upprepas eftersom partiet under mellantiden fått ordentlig konkurrens om vänsterväljarna.

Först ut på scenen av utmanarna var ungsocialisterna – inspirerade av bland andra Hinke Bergegren och ibland kallade anarkister – som nedtonade vikten av parlamentariskt arbete och i stället betonade generalstrejken som vapen och motarbetade kollektivanslutning. Efter de diskutabla uteslutningarna från det socialdemokratiska partiet 1906 av just Bergegren och Carl Schröder kom de som stödde denna politik att tre år senare samordna sig i en ny organisation, den syndikalistiska. Verksamheten koncentrerades till fackligt agerande och fick ordentligt fäste i Dalarna.

Efter denna öppning presenterar Henningsson de så kallade ungdomdemokraterna, som bildades senare och stod närmare moderpartiet i synen på vikten av den politiska kampen. Samtidigt riktade de kritik mot SAP för den makliga takten i kampen och för samarbetet med liberalerna. Sist men inte minst vände de sig mot partiets allmänna utveckling mot centralism och med disciplinerings tvång och byråkratisering som följd. En avgörande spricka uppstod till slut i den så kallade fredsfrågan. Högerfraktionen i först den tyska och senare till exempel den svenska socialdemokratin kom att utvecklas i en allt mer försvarsvänlig riktning i samband med första världskriget. Detta gjorde definitivt slut på den andra internationalens löften om att arbetare i skilda länder aldrig skulle låta sig manipuleras till att höja vapen mot varandra. Oppositionsrörelsen mot denna inriktning fick också stort stöd i Dalarna, inte minst synligt under den upphetsade stämning som rådde i exempelvis Borlänge 1917/1918, med hungerkravaller, demonstrationer och strejk på Domnarvets järnverk.

Det är alltså de oppositionella grupperna till vänster om SAP som fokuseras här, de förlorande, bortglömda utmanarna mot SAP:s dominans som lyfts fram. Henningsson vill undvika termen "socialistisk" på partigrupperingarna och i stället tala om olika sociala rörelser som arbetade för ökad jämlikhet i samhället. Henningsson gör en ideologisk tredelning av arbetarrörelsen i ett prokapitalistiskt SAP, i grunden storskaligt och statsvänligt, en småfolkstillvänd och kooperativ anarkosyndikalistisk rörelse, samt den på "proletariatets diktatur vilande kommunistiska rörelsen". Henningssons huvudtes är att det inte funnits någon direkt och omedelbar ideologisk övergång från socialdemokratin, över det socialdemokratiska vänsterpartiet och in i kommunismen. Vänsterpartiets grundstruktur kom i stället att formas under lång tid med tydliga anarkosyndikalistiska influenser. Här finns en klart uttalad polemik mot tidigare forskning, som ofta genom okunnighet eller i politiserande avsikter förtigit detta historiska arv.

Även i tidigare arbeten har Henningsson uppmärksammat det faktum att det på våren 1917 nybildade vänstersocialdemokratiska partiet i sin första valrörelse på hösten samma år fick oväntat stort stöd i Leksand, Rättvik och Gagnef, med röstetal på mellan 30 och 40 procent. Dessa delar av Nedansiljan dominerades av

traditionella landsbygdsnäringar och tydligen fanns många småbrukare som attraherades av det program som vänstersocialisterna ställt upp. Mannen som drivit fram detta program i opposition mot Branting med flera var ingen mindre än den allestädes verkande borgmästaren i Stockholm Carl Lindhagen, som efter splittringen kom att tillhöra vänstern. Lindhagen hade under sina flitiga agitationsresor också kommit att få inhösta stor personlig popularitet hos många skogsarbetare och småbönder som hotades av storbolag och stordrift. Det jordbruksprogram han 1911 skrivit tillsammans med Rättvikssonen Rickard Eronns hade även anammats och använts av ovannämnde Bernard Eriksson i det framgångsrika valet 1914. Det framstår här som tydligt, att det inte enbart var fredsfrågan och det fördjupade samarbetet med liberalerna som kom att dela socialdemokratin. Högerfalangen under ledning av Hjalmar Branting kom att helt satsa på den moderna industriarbetarklassen, medan vänstersidan också kom att ägna sitt intresse åt de grupper – det så kallade småfolket – som såg ut att marginaliseras i den moderna industrikapitalistiska samhällsomvandlingen. Rent organisatoriskt blev vänsterpartiet i Dalarna under några år jämnstarkt med SAP.

I de fortsatta valen blev dock partiet inte lika framgångsrikt. Försvarsfrågan och antimilitarismen kom i skymundan efter världskrigets slut och den falang som Lindhagen tillhörde – den så kallade humanistiska delen med stort intresse för exempelvis miljöfrågor och den så kallade kvinnofrågan – fick en mindre framträdande position i partiet, som i stället renodlat och ett tag framgångsrikt försökte konkurrera med högersocialdemokratin om industriarbetarväljarna. Det är för övrigt intressant att notera de slående likheterna mellan konkurrerande grupperingar inom dagens vänsterparti – feminister, miljövänner, diverse framgångsrika lokala parlamentariker och mer traditionella marxister – och dem som kommer till synes i ursprungspartiet. Att vänsterns framgångar sågs med stor oro av SAP råder det inget tvivel om. Ett direkt resultat var att den typ av samarbete mellan SAP och något av de borgerliga partierna som tidigare förekommit i riksdagsvalen omöjliggjordes, och att hela arbetarrörelsen i regionen, enligt Henningsson, medvetet eller omedvetet radikaliserades.

Grundstrukturen i vänsterpartiets program kom dock i fortsättningen att rejält krocka med den svenska utvecklingen och de förhållanden som uppstod efter den ryska oktoberrevolutionen. Besvikelsen var stor över den uteblivna världsrevolutionen och anpassningen till Internationalen, läs: Sovjetunionen. Denna situation gav upphov till upprepade splittringar. Det slitsamma arbetet att bygga ny struktur efter varje splittring ses också i avhandlingen som förklaring till att vänsterpartiet – nu i form av Sveriges Kommunistiska Parti (SKP) – trots en stark ungdomsorganisation inte riktigt kom att bli den allvarliga konkurrent om arbetarväljarna som SAP kunde ha fruktat. Undantag fanns dock på orter som Korsnäs, Fredriksberg, Näs och Furudal, där färgstarka lokala personligheter, ofta med stark facklig förankring, utmanade. De interna stridigheterna innebar emellertid

inte bara en numerär utarmning för vänstern, utan också en förlust av kunniga och erfarna och därmed svårersättliga, framgångsrika lokalpolitiker. Många av dessa lockades och välkomnades länge tillbaka till SAP med löfte om fortsatta karriärer efter obligatorisk så kallad avbön. Vänsterns tämligen starka ställning i kommunala val – omkring 20 procent för SKP på industriorter som Borlänge, Ludvika och Avesta – försvagades först i de agrara kommunerna men höll i sig relativt länge på exempelvis sågverks- och pappersmassaorter. Vid klyvningen 1929 gick så gott som hela den kommunistiska rörelsen i Dalarna till den så kallade Kilbomsfraktionen, som senare bildade Socialistiska partiet. Trots att detta på riksnivå närmast uppfattades som en sekt kom det i mitten av 1930-talet att få stöd av omkring 15 procent av hela Dalarnas valmanskår. I sydvästra och norra Dalarna nådde siffrorna upp till mellan 20 och 30 procent.

Det är lätt att glömma att SAP, trots valframgångar, medlemsmässigt under stora delar av den undersökta perioden var ett tämligen svagt parti om de fackliga kollektivanslutningarna hotades eller föll bort. Samarbetet med borgerliga partier hade också ett pris, då det hela tiden lämnade luckor för antikapitalistiska partiets budskap. Taktiken att genom hot, uteslutningar, nätverk och partibokstjänster marginalisera vänsteroppositionen och skapa en seg struktur och slutgiltig total dominans, lyckades dock i kombination med vänsterns splittring. Henningsson konstaterar ironiskt att SAP:s bästa bundsförvant ser ut att ha varit Sovjetunionens kommunistiska parti, som verkar ha haft lika stort kontrollbehov över världskommunismen som SAP över den svenska arbetarrörelsen. SAP:s dominans och utveckling efter andra världskriget får Henningsson att undra över om partiet inte på kommun- och länsnivå kan sägas ha utvecklats från folkrörelse till korporativ samhällsrörelse.

Sett över tid var det i stället den ungsocialistiska, senare syndikalistiska grenen av arbetarrörelsen som trots svag organisation blev den svåraste nöten för SAP att knäcka. Blomstringstiderna för denna gren var dels tiden mellan unionsupplösningen och storstrejken, dels de kritiska åren 1917/1918, då karismatiska personer som Helmer Johansson i Borlänge var ledande i de aktiviteter som då kom till stånd. Den antiauktoritära attityden synes ha attraherat speciellt det unga dalfolket. I enligt med den socioekonomiska ansatsen ser Henningsson förklaringen till ungsocialisternas framgångar i det faktum att aktiviteterna vann genklang främst i de områden där arbetarnas försörjningsläge var sämst, till exempel i tämligen nyetablerade industriorter. I bruksorter med långa patriarkala traditioner saknades radikaliteten. Syndikalisterna kom att organisera 25 procent av arbetarna och LO 75 procent. Trots att det synliga politiska inflytandet inte blev detsamma när rörelsen fokuserade den strikt fackliga verksamheten så menar sig Henningsson kunna spåra ett långvarigt och latent inflytande över stora delar av arbetarrörelsen i Dalarna. Iakttagelsen rör inte bara skogsbygderna, där lönerna var sämre och utkomstmöjligheterna färre och där arbetarrörelsen till sist fick

en fristad. Resultatet av Henningssons gräsrotsundersökning av sju orter styrker antagandet att valet av parti till syvende och sidst avgjordes av deras program och hur väl dessa överensstämde med de på orten viktiga politiska sakfrågorna.

Då Henningssons avhandling redan är diger känns det kanske lite magstarkt att ta upp vad som saknas för att få den att lyfta. Jag tror dock att det kunnat vara möjligt att skära bort ett stort antal upprepningar samt förslagsvis hela det kapitel som ägnas landstingsutvecklingen för att i stället få plats med annat. Jag saknar bland annat en ordentlig diskussion av tidsperioden och kontexten. Henningsson förutsätter att läsaren har koll på för tiden aktuella konjunkturella ekonomiska och politiska svängningar på riksnivå. En problematisering av samhällets dramatiskt förändrade klassförhållanden skulle ha varit till god hjälp för förståelsen av utvecklingen. Två förändringar är här speciellt intressanta om man studerar perioden 1870 till 1930: för det första att de halvproletära grupperna minskade från 30 till 7 procent och allt mer övergick till industriarbete, för det andra att lantarbetargruppens andel av underklassen minskade från att ha utgjort omkring hälften till att vara en femtedel. En mångfacetterad underklass förvandlades alltså till en differentierad arbetarklass, just det som Henningsson kommer fram till var en av de avgörande förutsättningarna för SAP:s slutliga framgång. En mer utarbetad käll- och litteraturkritik hade inte heller varit i vägen för att undvika trädning av en del journalistiska skrönor, såsom den om Hinke Bergegrens förmenta "småmordsstrategi".

Redovisningen av det aktuella forskningsläget lämnar också, enligt min åsikt, en hel del övrigt att önska. Jag uppehöll mig vid disputationen speciellt vid frågan om vilka forskningsfält och forskningslägen som borde ha varit relevanta för respondenten att redovisa men framför allt att förhålla sig till. Några av de redovisade verken är antingen väl mossiga eller också är de så perifera att Henningsson tydligen inte funnit det mödan värt att bolla sina resultat mot dem. Statsvetaren Ingemar Wörlids avhandling om lokala partipreferenser borde i gengäld ha varit en given referens.

Henningssons undersökning känns utan tvivel angelägen och man kan fråga sig varför den inte gjorts tidigare. Svaret finns troligen i tesen att det är segren som skriver historien. SAP:s lokala historia har till största delen presenterats av lokala partigångare med ideologiskt intresse av att så snabbt som möjligt marginalisera motståndarna. Här finns ett intressant forskningsområde om partipolitik och vetenskap som behandlats av Klas Åmark, Åsa Linderborg och Roger Johanson med flera, men som Henningsson tyvärr väljer att förbigå. Ytterligare ett område som borde ha problematiserats är genusfrågorna. Henningsson snuddar vid dem men ursäktar sig med att det är män som dominerat partipolitik och facklig aktivitet. Det räcker inte. Efter den allmänna rösträtten utgör kvinnorna halva väljarkåren. Om de inte syns i källmaterialet finns all anledning att problematisera detta och fråga sig varför? Teorier på olika nivåer lyser med sin frånvaro,

inte bara när det gäller genus. Ovannämnde Wörlid har exempelvis använt sig av middle range-teorier som skulle ha varit fruktbara att testa här för att få fram resultat som kunnat kompareras.

Trots nämnda brister blir slutintrycket att Henningssons avhandling – synnerligen rik på spännande empiri som den är – tvivelsutan är viktig att ta del av för såväl forskare som alla med intresse för arbetarrörelsens historia. Svåra dispositionsproblem har lösts med tydliga kronologiska och temamässiga övergångar. Akribin är god och den digra volymen är skriven på ett lättfattligt och klart språk och med omfattande kart- och tabellmaterial. Henningssons val av ett regionalt angreppssätt med flera vänstergrupperingar i aktion är givande och har resulterat i ett viktigt bidrag som kommande undersökningar kan relatera till. Författaren skall ha en eloge för gediget arbete med ett snårigt material. Fortfarande väntar dock det standardverk om den svenska vänsteroppositionen som bland andra Göran Therborn har betonat avsaknaden av på att bli skrivet. Här räcker det inte med "e lita kula med bara Dalarna på", som dalmasen, enligt den kända historien, sa när han ville köpa en jordglob och fann det mesta för dyrt och stort.

Bengt Nilsson *

* Fakultetsopponent